TASAVVUFDA KOMIL INSON G‘OYASI:

VIJDON VA HALOLLIKNING RUHIY-FALSAFIY ASOSLARI

Author: Asadullayeva Muazzam Mirzohid qizi

Ilmiy rahbar: Muazzam Ahmadjanova Islomjanovna

Annotatsiya

Mazkur maqolada tasavvuf falsafasining markaziy kategoriyalaridan biri bo‘lgan “komil inson” konsepsiyasi tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda

komillik fenomenining ontologik va aksiologik asoslari ochib berilib, ayniqsa vijdon va halollik tushunchalarining ruhiy-falsafiy mohiyati yoritiladi. Alisher Navoiy, Najmiddin Kubro, Bahouddin Naqshband kabi mutasavviflar qarashlari asosida komil inson modeli ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so‘zlar : tasavvuf, komil inson, vijdon, halollik, nafs, qalb, ma’naviyat, axloq, Navoiy, Naqshbandiya.

Annotation

This article systematically analyzes the concept of the “perfect human being,” one of the central categories of Sufi philosophy. The study reveals the ontological and axiological foundations of the phenomenon of perfection, with particular emphasis on the spiritual and philosophical essence of the concepts of conscience and honesty.

Based on the views of Sufi thinkers such as Alisher Navoi, Najmuddin Kubra, and

Bahauddin Naqshband, the model of the perfect human being is scientifically

substantiated.

Keywords: Sufism, perfect human being, conscience, honesty, nafs (ego), heart, spirituality, ethics, Navoi, Naqshbandiyya.

Аннотация

В данной статье системно анализируется концепция «совершенного человека», являющаяся одной из центральных категорий суфийской философии.

В исследовании раскрываются онтологические и аксиологические основы

феномена совершенства, особое внимание уделяется духовно-философской

сущности понятий совести и честности. На основе взглядов таких суфийских

мыслителей, как Алишер Навои, Наджмиддин Кубро и Бахауддин Накшбанд,

научно обосновывается модель совершенного человека.

Ключевые слова : суфизм, совершенный человек, совесть, честность, нафс,

сердце, духовность, нравственность, Навои, Накшбандия.

Kirish

: Sharq falsafiy tafakkurida inson muammosi doimo markaziy o‘rinda bo‘lib kelgan. Ayniqsa tasavvuf ta’limoti insonni faqat biologik yoki ijtimoiy mavjudot

sifatida emas, balki ilohiy mohiyatga ega ruhiy mavjudot sifatida talqin etadi. Shu

nuqtai nazardan “komil inson” tushunchasi tasavvufning eng yuksak g‘oyaviy natijasi

hisoblanadi.

Komil inson konsepsiyasi nafaqat diniy-falsafiy, balki axloqiy-ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Chunki u jamiyatning ma’naviy taraqqiyot modeli sifatida

xizmat qiladi. Tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, komil inson g‘oyasi Sharq uyg‘onish

davrida, xususan, Alisher Navoiy ijodida mukammal nazariy asosga ega bo‘lgan.

1. Komil inson konsepsiyasining nazariy-metodologik asoslari

Tasavvufda komil inson (al-insān al-kāmil) tushunchasi ilk bor Ibn Arabiy tomonidan tizimli ravishda ishlab chiqilgan bo‘lib, u insonni “ilohiy sifatlarning mazharı” sifatida talqin qiladi. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, inson mikroolam sifatida butun mavjudotning mohiyatini o‘zida mujassamlashtiradi.

1.1 Ontologik asos

Komil insonning ontologik mohiyati quyidagi tamoyillar bilan belgilanadi va tasniflanadi. Jumladan, inson – ilohiy tajallining markazi; qalb – ilohiy haqiqatni idrok etuvchi asosiy vosita; ruh – ilohiy manbadan kelgan substansiya. Shu bois tasavvufda insonni anglash — bu borliqni anglash demakdir.

1.2 Aksiologik asos

Komil insonning endi aksiologik mohiyati shundaki, bu komil inson tushunchasining qadriyatlar tizimi bilan bog‘liq mazmunini anglatadi. Aksiologiya falsafada qadriyatlar, ya’ni ezgulik, adolat, haqiqat, go‘zallik, vijdon, halollik kabi inson hayotini mazmunli qiluvchi mezonlarni o‘rganadi. Shu nuqtai nazardan, komil inson nafaqat ma’naviy yetuk shaxs, balki yuksak qadriyatlarni o‘z hayotida mujassam etgan insondir. Mazkur fazilatlar nafaqat individual kamolot, balki ijtimoiy uyg‘unlikni ham ta’minlaydi.

2. Vijdon tushunchasining ruhiy-falsafiy talqini

2.1 Vijdon – qalb kategoriyasi sifatida

Tasavvufiy tafakkurda vijdon psixologik emas, balki ontologik kategoriya sifatida qaraladi. U qalbning uyg‘oqlik darajasini ifodalaydi. Qalb esa tasavvufda “ilohiy haqiqat oynasi” sifatida talqin etiladi.

Vijdon quyidagi funksiyalarni bajaradi: axloqiy differensiasiya (yaxshi-yomonni ajratish); ichki nazorat; ilohiy idrok vositasi.

2.2 Vijdon va tazkiya jarayoni

Tasavvufda komillikka erishish “tazkiya an-nafs” (nafsni poklash) orqali amalga oshiriladi. Ushbu jarayon quyidagi bosqichlarni - nafsni anglash , nafsni jilovlash , qalbni poklash , ruhiy yuksalish va shu kabi insoniy ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi.Bu jarayonda vijdon markaziy mexanizm sifatida ishlaydi. Vijdon uyg‘oq bo‘lmagan shaxs komillikka erisha olmaydi.

3. Halollikning axloqiy-falsafiy mohiyati

3.1 Halollik – axloqiy universaliya

Halollik tasavvufda universal axloqiy prinsip sifatida qaraladi. U uch darajada namoyon bo‘ladi: niyat halolligi , amal halolligi , natija halolligi va bu darajalar bilan inson nafaqat axloqiy balki, insoniyat uchun eng ezgu fazilatga ega bo‘ladi. Shuningdek, bu uchlik inson faoliyatining barcha sohalarini qamrab oladi.

3.2 Halollik va ijtimoiy adolat

Halollik ijtimoiy tizim barqarorligining asosiy sharti hisoblanadi. Tasavvufiy manbalarda ta’kidlanishicha, halollik yo‘q joyda: ishonch yo‘qoladi , adolat buzila di,

jamiyat inqirozga yuz tutadi. Shu sababli komil inson faqat o‘zini emas, balki

jamiyatni ham isloh qiluvchi shaxsdir.

4. Alisher Navoiy ta’limotida komil inson modeli

Alisher Navoiy komil inson konsepsiyasini badiiy va falsafiy jihatdan

mukammal ishlab chiqqan mutafakkirdir. Uning asarlarida komillik axloq, ma’rifat,

tafakkur va shunga o‘xshash komponentlardan tashkil topadi . Navoiy “Mahbub ul-

qulub” asarida insonning eng oliy fazilati sifatida halollik va poklikni alohida

ta’kidlaydi[7].

4.1 Futuvvat va komillik

Futuvvat va komillik tushunchalari Sharq falsafasi, ayniqsa tasavvuf va axloqiy

tafakkurda o‘zaro chambarchas bog‘liq kategoriyalardir. Ularning ikkalasi ham

insonning ma’naviy yetukligi, odobi va jamiyatdagi o‘rnini belgilaydi.

Futuvvat mohiyati

Futuvvat arabcha “fata” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, mardlik, saxovat, olijanoblik,

javonmardlik degan ma’nolarni anglatadi. Tasavvufda futuvvat — bu insonning

boshqalarga yaxshilik qilishga tayyorligi, halolligi, fidoyiligi, o‘z nafsi ustidan

g‘alaba qilishi va odob-axloq qoidalariga sodiqligidir. Futuvvat ahli jamiyatda mehr-

oqibat, adolat va xizmat timsoli hisoblangan. Komillik esa insonning ruhiy, axloqiy va

aqliy jihatdan yetuklik darajasidir. Komil inson o‘z nafsini tarbiya qilgan, qalbini

poklagan, ilm va hikmat egallagan, vijdon va halollik bilan yashaydigan shaxsdir.

Navoiy ijodida futuvvat (javonmardlik) komillikning amaliy modeli sifatida namoyon

bo‘ladi. Bu fazilatlar komil insonning ijtimoiy portretini belgilaydi.

5. Vijdon va halollikning dialektik birligi

Vijdon va halollik o‘zaro dialektik bog‘liqlikda mavjud:

vijdon → ichki nazorat mexanizmi

halollik → tashqi xulq shakli

Bu munosabatni quyidagicha ifodalash mumkin:

Vijdon → qaror → amal → halollik

Agar vijdon rivojlangan bo‘lsa, inson harakati avtomatik ravishda halol bo‘ladi. Aks

holda, halollik sun’iy va barqaror bo‘lmaydi.

6. Zamonaviy falsafiy kontekstda komil inson g‘oyasi

Bugungi global jamiyatda quyidagi muammolar dolzarb: ma’naviy inqiroz , axloqiy

relativizm , korrupsiya. Tasavvufdagi komil inson konsepsiyasi ushbu muammolarga

muqobil model sifatida qaralishi mumkin. Chunki u: ichki nazorat (vijdon)ni

kuchaytiradi; tashqi xulq (halollik)ni tartibga soladi; ijtimoiy adolatni ta’minlaydi.

Shu jihatdan komil inson g‘oyasi zamonaviy etik tizimlar bilan hamohang universal

konsepsiya sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, tasavvufda komil inson g‘oyasi insonning ruhiy va

axloqiy kamolotini ifodalovchi mukammal model hisoblanadi. Ushbu modelda vijdon

va halollik markaziy kategoriyalar sifatida namoyon bo‘ladi. "Vijdon – ichki nazorat

va ruhiy uyg‘oqlik". "Halollik – tashqi axloqiy xulq". Ularning uyg‘unligi komil

insonni shakllantiradi. Alisher Navoiy va boshqa mutasavviflar merosi esa ushbu

konsepsiyaning nazariy va amaliy asoslarini boyitadi. Shu bois komil inson — o‘z

“men”ini yenggan, qalbini poklagan, ilm va hikmat bilan yashaydigan, jamiyat

manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo‘yadigan yetuk shaxsdir. Bunday inson

timsoli har qanday davr va jamiyat uchun ma’naviy taraqqiyot mezoni bo‘lib xizmat

qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komilov N. Tasavvuf. Toshkent: Fan, 1996.
2. Ibn Arabiy. Fusus al-hikam. Qohira, 1946.
3. Naqshband B. Risolalar. Toshkent, 2003.
4. Haqqul I. Tasavvuf va tafakkur. Toshkent, 2007.
5. Kubro N. Tasavvufiy risolalar. Toshkent, 2004.
6. G‘azzoliy A. Ihyo ulum ad-din. Bayrut, 2005.
7. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. Toshkent, 2011.